

C8356

SZÉPHALOM-KÖNYVTÁR

2. sz.

LÉNYEG ÉS GONDOLAT

— RÉSZLET A SZELLEMISÉG KIALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL —

IRTA

MARÓT KÁROLY

SZEGED, 1927.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Széphalom-Könyvtár

Szeged, 1927, a SZÉPHALOM-KÖR kiadása.

1. *Zolnai Béla*: MODERN IRODALMUNK ÉS AZ IRODALOM-TUDOMÁNY. Ára 2 P.

2. *Maróth Károly*: LÉNYEGVALLÁS ÉS LÉNYEGKÖLTÉSZET. Ára 2-20 P.

3. *Zolnai Béla*: A JANZENISTA RÁKÓCZI. Ára 2 20 P.

A szegedi írók és egyetemi tanárok elhatározták, hogy

SZÉPHALOM

cimmal új folyóiratot indítanak a tudás és szépség kultuszának jegyében. A **SZÉPHALOM** a haladó magyarság önmagára eszmélését kívánja előmozdítani. Filozófiai elmélyülés és idealizmus, európai kultúra és a magyar régiség életrekeltése, modern szellemiség és hagyománykeresés, a tiszta és önmagáért való művészet lebeg cél gyanánt a **SZÉPHALOM** alapítói előtt. „Ő és új magyarság” szintézise a forradalmak esztétikai anarchiája után: Kazinczy korának klasszicizmusát és magyararcú emberiségét szimbolizálja a **SZÉPHALOM** neve.

A **SZÉPHALOM** eddigi munkatársai: gróf *Teleki Pál*, *Vargha Gyula*, *Szabolcska Mihály*, *Zolnai Béla*, *Juhász Gyula*, *Kosztolányi Dezső*, *Móra Ferenc*, *Husztli József*, *Oláh Gábor*, *Reményik Sándor*, *Mészöly Gedeon*, *Várkonyi Hildebrand*, *Vittorio Santoli*, *Szerb Antal*, *Tóth Károly*, *Balogh Ernő*, *Bodor Aladár*, *Komjáthy Aladár*, *Tonelli Sándor*, *Marót Károly*, *Monostori Hugó*, *Hegyi István*, *Baranyi János*, *Pukánszky Béla*, *Balogh József*, *Husztiné Révhegyi Rózsi*, *Garázd Péter*, *Gelei József*, *Terescsényi György*, *Szalay József*, *Pérelly Imre*, *Szabó Lőrinc*, *Berczeli Anzelm Károly*, *Rédey Tivadar*, *Gilárty Zoltán*, *Majthényi György*, *Palasovszky Béla*, *Csengery János*, *Hornyánszky Gyula*, *Jean Carrère*, *Faluhelyi Ferenc*, *Makkai Sándor*, *Szekfü Gyula*, *F. Takács Zoltán*, *Trócsányi György*, *Szigethy Vilma*.

A **SZÉPHALOM** címlapját *Sebestyén Károly* dr. rajzolta.

Szerkesztő címe: SZEGED, EGYETEM.

A **SZÉPHALOM** minden újságárúsitó kioszkban kapható. Megrendelhető Budapesten az Eggenberger-féle könyvkereskedés (IV., *Szuth Lajos-u. 3.*) útján, Szegeden a Városi Nyomda könyvesboltjában. Felelős kiadó: *Moldoványi Imre* (Szeged, Egyetemi Könyvtár), aki az adminisztrációs ügyeit intézi. Előfizetések befizethetők a *Postai Takarékpénztár* (Szeged) 603. számú csekk számlájára. **SZÉPHALOM** és a név, lakcím pontos megjelölésével —

található.

SZÉPHALOM előfizetési ára egy évre (12 szám) = 10

1 pengő.

SZÉPHALOM-KÖNYVTÁR

2. SZ.

LÉNYEG ÉS GONDOLAT

— RÉSZLET A SZELLEMISÉG KIALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL —

IRTA

MARÓT KÁROLY

SZEGED, 1927.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

1983

C. 8356

Dr. BIBÓ ISTVÁNEKNAK

mély hálával ajánlva.

E vázlat jelen alakjában csak kiragadott része egy, a szellemi élet kialakulásának egész lelki és történelmi pályáját tárgyaló nagyobb munkának. Nézletét tehát előzmények és folytatás hivatottak kiegészíteni. Itten épen azon legmélyebb, a jelenségek emberi megszületését előző és csupán elvonható „misztikus“ gyökér jelentőségét célunk kimutatni, melyhez képest a vallásos áhítat és a költői ihlet is már logikailag differenciált fokozatot alkot. Olyan lelki tényről szólunk tehát, amely majd csak sociális-történelmi alakjában fog mint vallás vagy (ellenkezőleg) mint költészet testet öltetni, s szólunk úgy, hogy a vallás és költészet szavakat is mindenestre jogosulatlanul, csak a szóban forgó gyökér sajátos megnevezésének híján és a nagyobb zavart elkerülendő, proleptikusan használtuk. Ezzel azonban legkevésbé sem kívántuk természetesen a történelmi életükben mély szakadékkal elválasztott jelenségeket alaptalanul egymáshoz közelíteni. Ellenkezőleg: a történelmi fokozat folytatólag következendő tárgyalásából épen annak kell majd megderülnie, hogy felfogásunkban a faji vagy egyéni adottság *eredendő* határozottsággal választja el egymástól a vallásos, illetve költői gyökérzetű lelkiségeket.

Budapest—Szeged, 1927 április hó.

Marót Károly.

I.

Minden önálló szellemi alkotásban, legyen az vallásos, költői vagy tudományos, két mozzanatot lehet megkülönböztetni, melyek együtt lehetnek s egymást valami módon egyensúlyozzák.

Van egy racionális, értelmünknek szóló részük és van bennük valami irracionális többletfele, amely inkább bent lappang a jelenségek mélyén, illetve az előtérbe csak bizonyos, kiélezettebb pillanatokra merészkedhetik.

Ez utóbbi, ekstatikus elemet a gondolataival szemben életrészként fogjuk megkülönböztetni; habár az „élet“ szóval persze távolról sem intéztük el, inkább csak megkerültük a nehézségeket. Avagy tudunk-e rá felelni, hogy mi ez az élet? és közelebb jutottunk-e megértéséhez, ha legfőbb jegye gyanánt szükségképen szerveinknek azon használhatóságát, illetve működését jelöljük meg, amely ugyan elvben gondolkodás nélkül „biologiallag“ biztosítja számunkra az enmagunkra érzést, valójában azonban, mint emberi jelenség, mégis a tőlünk soha el nem vonatkoztatható gondolatiság lappangó jelenlétét is előre feltételezi?

Függetlenül mindamellett az „életrész“-megjelölés fogatkozásától, szükségképen beérhetjük vele. Nemcsak azért, mert jobbat alig találhatnánk, hanem azért is, mert a *gyakorlatban* a szellemi jelenségek kétféle elemét távolról sem olyan nehéz külön tartanunk. Csak meg kell kísérelnünk lényegükbe ez úton bepillantani.

Az „életrész“ nyersanyaga t. i. minduntalan ki-kütközik a jelenségek felületén; és pedig nemcsak a gyermek, a primitív vagy egy maniákus beteg megnyilatkozásának eseteiben. A komplex benyomásokat nemcsak az ausztráliaiak és tűzföldiek szokták magukból eszünk szerint megokolhatatlan vagy egyenesen érthetetlen mozgulati reakciókkal „lereagálni“. Mindnyáján mindennap élünk ki hasonló, jellegzetesen határozatlan „érzésektől“ vezetett aktusokat, mindnyáján produkálunk „ceremóniákat“ pusztán a kifejeződésre kész életrész előretörése folytán, anélkül, hogy határozott okát adhatnók.¹⁾ A modern ember is kerül olyan helyzetekbe, hogy mint Midas borbélyának, a „földbe“ kell titkát kiáltania, ahogy pl. a börtönlakók szoktak céltalanul, sőt egyenesen kárukra is hangos kifejezést adni érzelmeiknek. Sértettségünkben vagy felindulásban mindnyáján „szegezzük“ még ellenségünket, ahogy pl. Maupassant hőse,²⁾ Duroy is („oktalanul“ természetesen) ollóval szúr egy újságíró névjegyébe, akivel másnap meg kell verekednie. Számtalanszor észlelhetjük, hogy „ösztoeink“³⁾ elragadtak és cselekedetünk nem lett gondola-

¹⁾ Az egészhez v. ö. „A vallás egyénlélektani gyökerei“ c. dolgozatomat, Athenaeum. 1919.

²⁾ Bel Ami, 1898. kiad. 162. l.

³⁾ V. ö. James (ford. Dürr) Psychologie 391. l. ösztöndefinícióját: „Die Fähigkeit so zu handeln, dass bestimmte Zwecke erreicht werden, ohne Voraussicht dieser Zwecke und ohne vorherige Ausbildung der betreffenden Tätigkeit.“

taink valósítása: indokolatlanul illesztettünk díszet valamelyik testrészünkre, vágunk grimacet, vagy öltöttünk nyelvet ellenségünkre és ráérezünk pl. a levágott körmeinkkel való kényszerű-természetes egységünkre és összetartásunkra. Végül jórészt ilyen, csak belsőleg szükséges kielégülésnek igazolható nemcsak a Dionysos hívóinek bacchikus „szertartásai“; hanem ilyet jelentett megfelelő pillanatban — amint a költő maga vallja be, — Goethe felzaklatott lelkének is *Werther*-jének megformálódása stb.

Ezen cselekedetek azonban nemcsak az élet jelegzetes hordozói gyanánt igazolódtak azzal, hogy az *aktiv* gondolatísághoz semmi közük nincsen. A körülmény, hogy értelmetlen formáikban logikus szükségszerűség (cél) nélkül sőt ellen, mégis nemcsak megmaradhattak, hanem elengedhetetleneknek is mutatkoznak, minden-nél jobban azt is bizonyítja, hogy a szellemi jelenségek valójában olyan psycho-fiziológiai önségély-félék, „tisztá“ életjelenségek, melyeknek főcélja az életenergiáknak a szorító és leverő korlátok ellen való szabadjára engedése. —

[Más kérdés, hogy az ilyen jelenségek *miként és miért* maradhattak meg oly feltűnően egy gondolatos világ jellegzetesen józan és logikus jelenségei közepette, mintegy más világból itt feledtetve.

Tagadhatatlan nevezetesen, hogy pl. a legutóbbi időig uralkodott Durkheim és Hubert-Mauss-féle u. n. „sociológiai“ iskola messze marad tőle, hogy e kérdésre a választ megadja. A hasonlóknak együttléte kétségtelenül csak fokozza a „meggondolatlan“ cselekedetekre kedvező bizalom- és energiaemelkedést s eredményes befolyást gyakorol az ösztönös-cselekvő állapotok létrejöttére;⁴⁾ ez azonban távolról sem jelenti, hogy a tömegsuggeratio maradék nélkül ki is adná a mi „megokolatlan“ cselekedeteinket. A fenti esetek legtöbbszörében pl. még el sem képzelhetnők, hogyan is állhatna a köz bármilyen vonatkozásban az egyik vagy másik eset irracionális vonásaival; ellenkezőleg úgy látszik, hogy mindezek esetek épen csak egy egyénen belül és a tömegmámor segítségével nélkül váltak azzá, amik: ilyen józanul megokolhatatlan cselekvésekké. Ahogy Rilke okos szava is

Denn nur dem Einsamen wird offenbart,
und vielen Einsamen der gleichen Art
wird mehr gegeben als dem schmalen Einen,

esetünkben és a szociológia nyelvén azt mondja, hogy a tömeg és az együttérzés titokzatos ereje fontos ugyan, mint *egyik*, igen gyakori és erős, fokozó vagy aláhúzó tényező; végeredményben azonban az általában úgynevezett ösztönscselekedetek kiváltódásának mindig az egyénen belül kell megokolódnia, ha ez az egyén nyilván szociális egyén is.

Hiba volna mindemellett a sociológiai iskola kudarcát úgy értenünk, hogy az eme gondolatellenesen duzzadó cselekedetek megfejt-

⁴⁾ V. ö. pl. Ross, *Social Psychology* 1909. 47 kk. II.

hetetlenségét jelenti. Hiszen elég magyarázatuk már az, hogy minden megnyilvánulásunk szükségképen nélkülözhetetlen, mint a bennünk lakó életszíkra (Bergson szerint élan vital) többé-kevésbé intenzív kikivánczozása.⁵⁾ Hogy a Létnak és mindennek, ami e Léteket jelenti, egy tovább magyarázhatatlan természeti törvény szerint teljes kihatással lenni kell. „Der Zweck der Lebens ist das Leben selbst“, mondta az „öreg“ Goethe és az ifjú Schiller első dolgozatainak egyikében igyekezett a gondolatot népszerűsíteni, hogy „az emberi tökély erőink lehető legintenzívebb működtetésében áll.“⁶⁾ Élve kell élnünk — ennyi tény marad akkor is, ha emberileg nem is tudjuk másként, mint csak képletekkel okát adni. Azzal pl., hogy ezt az éleket külső okok mellett főleg az organizmus növése által halmazódó energiák öngyulladására szokta elősegíteni; avagy hasonlókkal.

Különben is a miként- és miért-kérdés úgy sem érintheti lényegileg magát a tényt: a nemlogikus életrész jelenlétét a szellemi nyilvánulásokban.]

A szellemi nyilvánulások második összetevője, vagyis a gondolati elemük nem szorul természetesen közelebbi bemutatásra.

Annál fontosabb viszont e két összetevő egymásbakapcsolódásának a mikéntje; ami mögött a szellemi élet elképzelésének a problémája áll.

Sajnos, e probléma megoldásában a múlt századok nagy világfelfogási rendszerei inkább csak a hibáik tanulságaival lehetnek segítségünkre, ami erősen nehezíti feladatunkat. Az u. n. „teremtési“ elmélet nevezetesen, amely (alapjában helyesen) az emberi gondolkodásnak az emberteremtéssel való adottságát tanította, nyilván túlegyszerűen látta, mintha a vegetatív nyilvánulásokban a test azaz az „élet“, a szellemiekben a „lélek“ azaz a gondolatosság, mint egyenrangú és egymásnak ellentett „részeink“, érvényesülnének. Nem vette t. i. tekintetbe, hogy az „élet“ irracionális összetevője soha semmi — joggal — „szellemi“ produktumnak nevezhető jelenségből: vallásból, költészetből, tudományból stb. nem fog hiányozhatni; sőt nélküle épen a vallás és költészet — vallási és költészeti jellege veszne el és üres, meddő formalizmussá, versfaragássá stb. mechanizálódna.⁷⁾ Nem vette tehát tekintetbe, hogy a szellemi nyilvánulások is életjelenségek. Hogy gondolat (a szó eredeti, termékeny értelmében) nincsen Élet nélkül, legfeljebb ha ellenkezőleg: „gondolatok“ nélkül, (logikátlan vonásokkal) produkálódhatnak olyan a „költészet“, „vallás“ stb. fogalmainak megfelelő játékok, amelyek primitíveknél, elmebetegek közt stb. az esztétikai élvezet s a vallásos élet ismérvét kiemérik.

⁵⁾ Sokhelyt, ahol kisebb az életerők normális igénybevétele, pl. nem dolgozó primitíveknél stb., jellemzően szociális ceremóniák is gondoskodnak a meggyőlemlő tettvágy mesterséges és intézményszerű levezetéséről. V. ö. C. Read, *The origin of man and of his superstitions* 1920. 106. l.

⁶⁾ Über den Zusammenhang der tierischen Natur d. Menschen mit seiner gestigen 1780. 2. §. V. ö. még *Athenaeum* 1919, 81 k. l. is.

⁷⁾ V. ö. *Egyet. Philolog. Közöny* 1926, 229 k. l. és Beilage 23*. 1.

És hasonlóan tévedett az evolúciós felfogás is, amikor „eredeti” stádiumként csak egy vegetatív („állati”) és ösztönös létezés existenciáját tette fel, amely folyton finomodva, magából automatikusan, eredményként termelte ki a gondolatíságot, azaz emberi, logikus tudatosságot. Amint hogy e felfogásnak nem is sikerült egyetlen olyan „monisztikus” sort sem produkálnia, amelynek nem kellene valamit átfestenie vagy elhallgatnia és soha nem sikerült megmagyaráznia, hogy pl. az epika Homeros, sőt általában a költészet is a görög fénykor után hogyan „fejlődhetett” furcsa ívben — vissza-felé; hogy a kurnaik alacsony fokán hogyan lehet már meg azon egyistengondolat,⁸⁾ amely a görögségben még a fejlődés végén is csak forradalmas főként villan át; vagy hogy miképen is találhatunk még jellegzetesen „ausztráliai” babonákat és „középkori” misztikát legmodernebb szalónjainkban.

Nem lehet kétséges egyszóval, hogy az evolúciós fejlődéselv is legélesebb ellentétben van a szellemi jelenségek tényleges fejlődésének tanubizonyságával. Semmi sem a múltban, sem a jelenben nem szól amellett, hogy az ember lelki összetételében bármikor másféle vagy másarányú volt volna; ellenkezőleg, e gondolattal nyilvánvalón olyan fejlődésív erőszakolódott a szellemi jelenségekre, amelyet az ezekben elhanyagolt életadottság állandóan a legváratlanabb egyéni „szeszélyekkel” kénytelen át meg át törni.⁹⁾ Ez az elmélet, amely semmikép sem gyökerezik maguknak a jelenségeknek megfigyelésében, egyszerűen annak köszönheti felvetődését, hogy emberiségünk legfőbb jegye, t. i. a kifejezett gondolat, végtelen fejlődésre képes természeti produktum és mint ilyen, nem tudván a maga másodlagosságát bármiben fel- és elismerni, szükségképen hamisította meg a maga arculatára a heterogén produktumok fejlődését is.

Bátran mondhattuk így, hogy az élet- és gondolatrészek viszonyulásának a problémája alig nyerhetett azon történelmi felfogásmódok által, amelyek vagy fel sem ismerték ezen részek valódi szerepét, vagy pedig félreértették. Mégis tanulhattunk azonban kritikájukból.

Azzal t. i., hogy a teremtetési elméletből tagadhatatlannak kellett találnunk a gondolat aprioritását, jöllehet a test és a lélek, ill. az „élet” és „gondolatíság” egyenrangúsítását tarthatatlannak, sikerült magunkat megerősítenünk a szellemi jelenségek két, általunk felismert és felvett elemének a feltevésében.¹⁰⁾ Azzal viszont, hogy a természettudományos elméletből csak a szellemi fejlődés tényét ismerhettük fel bizonyosnak, ellenben mint igazolhatatlant kellett elvetnünk a (történelmi) evolúciót, nemcsak a gondolati voltunknak megfelelő történelmi sík tévessége derült meg, de az is átlát-

⁸⁾ Az irodalomra vonatkozólag is tájékoztat Athenaeum 1917. 204 kk. 11.

⁹⁾ Más helyt kell rámutatnom, milyen önmagának is ellenmondó segítséggel erőszakolta ki az evolúciós elmélet a maga „győzelmeit” ottan, ahol egyéb híján kénytelen volt a Tylor-féle survival csodaszerét (vagyis a halott elem továbbélését!) a fellázadt tények ellenébe szegezni.

¹⁰⁾ Az élet- és a gondolatlányezőről mint pl. a vallásos kifejeződés elemeiről v. ö. többek közt Davenport, Primitive Traits in religious revivals, 1910, 240 kk. 11. is.

szott már, hogy *helyesen* az elengedhetetlennek bizonyult életrész (vagyis a kiszámíthatatlan egyéni adottság) tényezőjét kell a szellemi jelenség ha nem is egyetlen, de legalább döntő meghatározójaként tekintenünk.

Végeredményben így a szellemi jelenségeket illetően *determinál* az élet s az élet síkjában (*nem* a történelmi síkban) kell lényegében a szellemi drámának lefolyni. Méretni fog ez a dráma első sorban amaz, a józan „gondolkodó” tudatállapotokat felváltó, nyilvánvalóan animális-ekstatikus elmélyülések foka és minősége által, melyekben gondolatiságunk mintegy „kihagy” (távollétével van jelen), hogy a sajátos életállapot elmúltával módja legyen visszatérnie, sőt mint egy a maga talajával érintkező, csodás Antaeusnak, „álombeli” meggyarapodására is ráébrednie. Ahogy pl. Goethe még valóságos álmában is tovább vitte munkáit, vagy ahogy tanuló diákok reggelre megértik, amit este nem értettek stb. Mintegy másodlagosan aztán, megfelelően a szellemi jelenség kényszerűen *járvulékos* gondolati összetevőjének, mindig természetesen jelen lesz e mellett az attributív értékű történelmi fejlődés is, bár a lényeg- (élet-) támadások által tisztaságában befolyásoltan s tempójában meg-megzavarva. Jelen lesz annál inkább, minthogy emberi, szociális berendezésünknel fogva maga a determináló fejlődés is csak ezen fejlődés formája *alatt* léphet elénk és mindig csak belőle lesz kikövetkeztethető.¹¹⁾

Ezek után azonban nyilván majd pozitíve is ki fogjuk azon, szükségkép két síkban lejátszódó fejlődés görbéjét pontozhatni, amely felfogásunk szerint hivatott a szellemi jelenségek élet- és gondolati részének megfelelő viszonyulását elképzeltetni.

II.

A szellemi jelenségek eddigi, makacs félrcéرتése főleg abból ered, hogy az életelelem, melyet a szellemi jelenségek substantialis alapjául ismertünk fel, látszólag „belehal” a (közönséges értelemben vett) vallás- és költészeteset megszületésébe.

Ahhoz ugyanis, hogy emberi jelenséggé váljon, vallásnak és költészetnek elengedhetetlenül *formát* kell öltenie s ezzel életét egy olyan, történelmi síkba átjátszania, amelyhez lényegében semmi köze nincsen; amely csupán tökéletlen eszköze e jelenségek kifelé, második személyekhez való közvetítésének. Maradéktalanul a biológiai síkban lefolyó dráma sohasem is lesz általmenthető a gondolatiság történelmi síkjába; legfeljebb ha a sík idiomájára jól-rosszul sikerülhet „lefordítanunk”.

Mihelyt viszont e teljesítmény eredetije már csak mint fordítás existálhatott, szinte kényszerű volt, hogy a forma elsőre legalább, lényegnek érződött és addig, míg a pszichofiziológiai lényeg a tökéletesebb önfigyelés által igazolódott, általában ezt a fordításmutatta fejlődést fogadták el a szellemi jelenségek fejlődésének. Kényszerű volt, hogy a vallás és költészet jóságát vagy rosszását,

¹¹⁾ V. ö. E. Phil. Közölny, 1926. 230 k. és u. o. (Beilage) 26*. 1.

fejlődő vagy visszaeső tendenciáját stb. csak az attributív szóbeli formákból kiinduló s csupán ezekkel számoló síkban mérték le.

Helyesen pedig a szellemi jelenségek u. n. fejlődésére kettős mértéket kell alkalmazni s először az egyes nyilvánulásokat, mint ahisztórikus, láthatatlan egyéni adottságok eredményeit a pszichofiziológiai síkban mintegy utánérezve leolvasni; azután történelmi síkban azon technikai tökéletesülést követni végig, amelyen a nyilvánulások mint természeti jelenségek persze szintén általmennek: vagyis azt a fejlődést, amit épen általában egyedül szoktak „fejlődésként” tekintetbe venni. E két mértéknek egymáshoz való viszonyulását azonban szükségképen szabályozza azon *értékkülönbség*, hogy az „élet” substantiális fontosságú rugója a szellemi alkotás létesülésének; a „gondolat” csak megjelenésének kötelező formaruhája.

Érdemileg döntő tehát minden valóban szellemi teremtdésre kétségtől az lesz majd, hogy mit mutat a gondolattalan élet misztikus és kiszámíthatatlan támadási íve. A történelmi kifejlődés íve csak a vallás és költészet szóbeliségére bir, nyilván másodlagos jelentőséggel.

Lényegében így a szellemi jelenség fejlődésbeli értéke független lesz az időtényezőtől. Nem fog az ily jelenség soha semmi evolúciót követhetni; itt csak egy belső, ahisztórikus cselekvéspillanat, valamely kiszámíthatatlan egyéni erőviszonylat és belső harctámadás lehető pontos megragadására fogunk szorítkozhatni és pedig az idegen életet utánélni próbáló intuición segítségével. (Amily nehéz feladat t. i. épen a gondolati kifejezés idegen eszközével, olyan könnyű a vallásos ekstasis és a költői ihlet pillanataiban lejátszódott biopsichikai drámának a „megragadása” intuitív utánérzéssel.) A keresett egyéni erőviszonylatot pedig adni fogják: a mindig változó gondolat- és élet- (nemlogikus) állapotok értéke, foka, intenzitása, külön-külön. U. n. harcukat: szükségkép ezen elemek szintén egyéni egymáshoz-viszonyulásai, amit az átmeneti készség görbéjének a nevével is jelölhetnénk. Mert amint nincs két ember, akikben az „elemek” egyforma elosztottságban szerepelnének, úgy lesz mindig szükségképen más-más ama tempó, amelyben az apriori alap-gondolatiság vagyis mindenkori rendes „logikus”¹²⁾ állapotunk (A) átmegy az ekstatikus „ihlet”-állapotba (B), majd ebből kifelé megint egy eredménygondolatiságba ($A + x = A_1$).

Fejlődésről tehát, a szó valódi értelmében, a szellemi jelenségek lényegét illetően egyáltalán nem beszélhetünk. Számunkra csak valami általános, főleg formai fejlődést biztosíthat a „logikus” kiinduláspont (A) történelmisége; csakis úgy azonban, mint trambulínia amaz „elugrásnak”, amely egyedül lényegbevágó. Egyébként ez a kiinduláspont is már csak azért sem lesz *kizárólagosan* fejlődéseredménynek tekinthető, mert a mindenkori A mindig csak a. m. egy lehűlt és közzé vált $A + x$ állapot ($= A_1$), amelyben pedig az x kiszámíthatatlan.

¹²⁾ Itt és sokszor kell a „logikus” szót ilyen általános, nem „logikai” értelemben vennünk.

Az ilyenféle „elugrás“ így lehet majd szép vagy magas, merész vagy furcsa stb., semmi történelmi sort azonban a többi ugrásokkal szükségképen nem alkot. Alacsonyabb technika ugródeszkájáról is lehet nagyot avagy szépen ugrani és az a skála, melyet így legfeljebb az egyes esetek intenzitása szerint állíthatunk össze, gondolatiságunk előtt szükségképen rendszertelen lenne; nemskála.

A szellemi létesüléseknek lényegükben nincsenek kezdő, legfeljebb értékileg alsóbb fokaik és nincs fejlődésük avagy betetőzésük, legfeljebb az előzményeiktől és az időponttól függetlenül „tökéletesebb“ vagy „legtökéletesebb“ érvényesüléseik. Ehhez képest kell tehát a velünk született gondolatiságról vallott tételtől is (amelyet a teremteselmélet javasolt,) a helyes magot megtartanunk s a helytelen szint átjavítanunk: *ahisztórikus* síkban t. i. csakugyan nem lesz akadálya, hogy az apriori *adott* gondolatiság az „élet“ közbejötté által mindig újra, egy-egy „gondolattalan“ ekstatikus állapot (conscience annulée) után, mégis *megszülethessék*; majd hogy valami, (az evolúciós gondolattal lehetetlen módon,) a 0°-tól a mindenkor telő gondolati maximumig (*ne* fejlődjék, hanem mintegy) derüljön és differenciálódjék.

Alantiakban aztán az ilyen, biológiai síkban felmérendő „lényeg“ hiposztazált alakulatait fogjuk az élmény- vagy *lényeg*vallás, ill. *lényeg*költészet nevével megkülönböztetni.

Formailag persze minden szellemi alkotáson a történelmi elvek szerint igazodó, természettudományos fejlődésvonások is mindenkor világosan felismerhetők; jóllehet e fejlődés a fent már említett, biológiai benyúlások folytán, távolról sem lesz matematikai következetességgel exekválható.

Csupán azt nem szabad felednünk, ha nem akarjuk a múlt századok tévedését megismételni és a szellemi jelenség láthatóságát vagy hallhatóságát túlbecsülni, hogy ez az idővel mérhető fejlődés a vallásos vagy költői jelenségnek nem substantiális értékére vonatkozik, (amely csak egyszer, individualisan volt és különben természet szerint — fejleszthetetlen;) csupán a lényeg jobb vagy rosszabb, jóllehet szükségszerű, de csak praedicativ-attributiv értékű, formai fordítására.

Különös emberi fogatkozásunk t. i., hogy élményeink a maguk teljes értékében és mértékében közvetlenül vagyis a „kifejezés“ látható, ill. hallható közbejötté nélkül, át nem plántálhatók. Ezzel szemben viszont minden más élőlény felett kétségtelen előnyünk, hogy bizonyos lelki állapotainkkal titokzatos összefüggés folytán kapcsolt kifejeződéseink (elsősorban a szózatások) képesek lelki helyzeteinket második személyekkel is igen messzemenőleg utánaéreztetni, ill. lélekben utána csináltatni. Ez az egyetlen módja épen a mások vallásába és költészetébe való bepillantásnak, egyetlen alapja a vallás- és irodalomtörténeteknek.

Csak éphogy a forma inkább fordítási, ill. már inkább öncélú (technikai) mozzanatainak a különválasztása nem lesz mindig könnyű feladat! Nagyban nehezíti az is pl., hogy a „tisztá“ rítus és tánc

(dal) fokát, (melyen az életelem áll az előtérben és a gondolati viszsza-szorítva,) a magasabbá válandó fejlődésnek mindenütt ismétlődő tendenciája a dolog természete szerint olyan fokok felé tolja el, ahol az eleven életelem, habár szükségképp nem hiányozhatik, mégis a dogmák és szövegek minél inkább testre és korszerűen szabott formaruhája alatt, úgy igyekszik elbújni, hogy — Madách szavai szerint — észre sem veszik. Az ilyen „technikai” fejlettség t. i. nem lesz már mint pusztán technikai fejlettség elbirálható. —

Nem kutathatjuk természetesen, hogy a lényegi és formai fejlődés mindenkori különös együttese miként válik lehetségessé.

Az ember szellemi fejlődésének a kérdése szükségképp azonos az embernek, mint szellemi lénynek a problémájával s az ember-misztérium megfejtésére nem törekedhetünk. Az, hogy miért *kell* az ítélve reagáló attributumnak minden egyes esetben odajárulnia a maga substantialis determinansához és hogy miért *kell* valami csak önmagáért „oktalanul” jóleső ösztöncselekedetnek, (tehát az „ekstatikus” vallás-költészet- stb. -nek) mai értelemben vett, okkal-„csinált”¹³⁾ vallássá, költészetté, tudománnyá stb. alakulnia, véleményünk szerint adottság, amely nem magyarázható. Ami azonban szellemiségünknek és fejlődésének a különösségét szemlátomást *elképezhetővé* és *lehetségessé* teszi, az nyilván csak az, hogy a leg-hajlékonyabb kifejező eszközünk és kifejezésünk maga, tehát a hangotadás és szó-beszédünk, szintén kétféleként értékelhető; hogy egy csak-kifejező „szó” mint hangproduktum („indulatszó”), könnyen válik a szintén „hangos” nyelvben élő közlő szándék közönséges szavává.¹⁴⁾

Amit t. i. általában „költői” szóalkotásnak neveznek (és minden szó eredetileg ilyen költői szóalkotás volt), lényegében nem más, mint lehető fentartása és közlő (kopott) szókká való előléptetése egy belőlünk termő pillanatunkban megfelelően kilépő (szintén „ritmikus”) hangkitörésnek. Minden „metafora”, minden még el nem kopott esetben mindig ama sajátos élménykomplexusnak csupán egy jel segítségével által való, tudatos újracsinálása, amelyben ez a jel, azaz egy az élet ritmikus nyilvánulásával kilépő hangcsoport *is*, benne volt

¹³⁾ A játék, vallás és költészet jelenségeinek közös vonásait illetően v. ö. a főbb elméletek átnézését G. Schläger, Einige Grundfragen der Kinderforschung, Ztschr. d. Vereins f. Volkskunde 27 (1907) 106 kk, továbbá Y. Hirn-Barth, Der Ursprung der Kunst 1904. 246. l. stb. Az irodalom nagy és tájékoztató. Itt csak célozhatunk rá, hogy mindenesetre: a közönséges vallás és költészet is sokban hasonlítanak a tudatos-játékos „belemenéshez” (amit aztán komolyan vétet akarunk túrelmetlensége vagy erőssége; v. ö. Hartland, Ritual and Belief, 102. l.); különösen azonban a biológiai „tettvágy” foka, vagyis a lényegvallás- és lényegköltészet nemlogikus foka, elméletben szinte már elválaszthatatlan a játéktünetmenyektől.

¹⁴⁾ A kifejező és közlő nyelv különbsége nemcsak minden mindenkori nyelvteremtés esetén, tehát a nagy költőknél, hanem bizonyos közönséges embertípusokon is nyilvánvaló lehet. Ilyen képviselője pl. a kifejező válfajnak Tolstoj feledhetetlen Karatajevje (Háború és béke 4. köt. kül. 1. r.), ez a gyönyörűen és talpraesetten szóló paraszt ember, aki nem érti az egyes kikapott szavak értelmét, mindamellett szavai, mint az életét megtöltő tevékenység nyilatkozásai, s mint egy része csak az alkalmától, beszélőtől és beszédőtől alkotott komplexusnak, csodálatos szükségszerűséggel és közvetlenséggel emanálnak lelkéből és hatnak a hallgatóságára.

és ezért most valahogy magában is elégségesnek érződhetik a kifejezhetetlen életállapot bennünk való meglevevítéséhez, vagy ahogy gondolkozó készségünk érezteti velünk: „kifejezéséhez”. Így azonban a tudatos felidézés (használás) momentumában már egy kezdő szótest állt elébünk, amely egyszerre életvivő — szó, és gondolatvivő — ritmus. Azon csodás kevercs, amely jöllehet csak mint az életjelenség lényegének vivője, képes már újabb gondolati gyarapodások megindulására előkészíteni. *Emberi* szó — egyszóval. Oly jelenség, amelynek a lehetősége immár érthetővé teszi az u. n. köznyelv kialakulását. (Ez t. i. a gondolkozó képesség apriori adottsága és az állandóan evoluáló formák mellett nyilván nem más, mint lassú felhalmozódása a régmúlt, komplex állapotok felidézéseiből fokozatosan ülededett melléktermékeknek.) Azonban itt e feletle fontos összefüggést illetően legyen elég utalmunk csak a szándékosan érthetetlen babonás (vallásos) és a ritmus miatt deformált vagy értelmetlen „költői” szavak tűneményére nálunk és a primitiveknél; ami most közelebbről érdekel, az az, hogy *mikor fog az önbányászó felébredés egy, később vallásosnak és mikor egy, majd költészetnek nevezendő tartomány felé elindulni és differenciálódni; mi fogja az útját és irányát minden egyes esetben determinálhatni?*

Világos t. i., hogy ha ama pszichofiziológiai síkban tekintjük a szellemi fejlődést, amelyben fent is kívántuk, akkor a „közönséges” vallás, költészet stb. eredetileg nem lehet más, mint egy differenciálatlan életszerűségnek bizonyos utólagos és épen keresendő jegyek szerint való differenciálódottsága.

Így a nagy keleti vallások pl. még ma is differenciálatlanul hordják magukban a (majd szétválandó) „theológiai” és „filozófiai” gondolkozás elemeit¹⁵⁾ és a költői (művészi) alkotás nekünk is még ugyanoly értékű elintézése valami életes lelkiállapotnak, mint a hasonló eredetű és lényegileg azonos mágikus, vallásos stb. kifejezések. Ahogy Goethe is mondta: *Wer Wissenschaft und Kunst besitzt, hat auch Religion.*

A kérdés csak az lehet tehát, hogy a nemlogikus élettélmény milyen körülményeibe vagy vonásaiba fog egy-egy bekövetkezendő logikai differenciálódás gyökerezhetni. Min múlik, hogy a felébredni hivatott gondolatosság vallásosnak vagy költőinek stb. fogja-e valamely elviharzott sublogikus (trance, áhitat, ihlet stb.) állapotunkat értékelni és kifejleszteni? S eleve nagyon természetes, hogy — kizárólag a teremtő pillanat erőviszonyain, az egyénnel született élet- és gondolathajlamok eredendő arányán, egymásba való átmeneti hajlandóságukon, végre bizonyos kísérő vagy előző körülményeken.

Mint *vallás* nevezetesen az ily biológiai szükséggel kiváltódó és emberi kényszerűséggel magyarázatot igénylő „élmények” közül inkább azok fognak kiépülni, osztályoztatni, végül — másoktól

¹⁵⁾ V. ö. P. Deussen, Transactions of the third intern. congress for the history of religions, 1908. II. 450 k. I. (Allgemeine Gesch. d. Philosophie c. művének bemutatójában.)

— megismételtetni, amelyeknél az élet- és gondolatelem apriori *hasonló* intenzitással vannak adva és a két állapot közt éles, átmenet nélküli felváltás konstatálható. A vallás jellegzetes *miszticizmusa* t. i. nem más, mint annak külső képe, hogy az életnek a gondolatfelem momentán kiszorításáért (a sublogikus állapotért) folytatott küzdelme szükségképen hajszálon múltott és ennek megfelelő felületes győzelemmel tért aztán a nehezen kiszorított gondolat is vissza. S ugyanígy a vallásnak *praktikus tételelességre* való hajlandósága is abból ered, hogy az illető esetnek fajilag vagy egyénileg, de nyilván hegyes szög alatt (és *nem* a ritmust simán folytatva) kellett révületes állapotából a logikus „normáltudat“-állapotára felébrednie.

A *vallás* tehát felfogásunkban szükségképen olyanfajta, belülről jövő cselekvésszándékoknak lesz a rituális igenlése, amelyekben gondolati praedicatumunk hirtelen ébred fel, majd azon melegében szembe áll a gesztusokból, illetve ezek életszerűségéből kiemelkedő s a maga mértéke szerint mérhetetlen mozzanatokkal és nekik éppen ezért „természetfeletti“ magyarázatot vall.

Apotiori *költészetként* aztán azon élményeink fognak differenciálódni, amelyekben hasonló intenzitású adottságok mellett valami ényhebb vonalú átmeneti hajlandóság mintegy észrevétlen tudja az életet a logikus tudatállapotba, vagyis az életritmust (az élet ezen fő szimptomáját) a versritmusba, (a költemény vivő szimptomájába) általjátítani. A költészet főjellemvonása t. i., hogy vele éppen játékos-„gondolatlanul“ igyekezzünk feloldódni az életöröm lüktetésében.

Költészetnek tehát olyan „szavak“ találását fogjuk nevezhetni, amelyek visszhangkeltő mélységükkel lehetővé tudják tenni az őket elindító kielételeknek továbbvibrálását; lehetővé tudják tenni bizonyos életgesztusok legmélyebb életszerűségének (ritmusának) gondolkozó és katexochén kifejező részüink anyagával („szóval“) való folytatását, ill. játékos utánoztatását.

Tudományként végül azok az esetek fognak minősülhetni, ahol és amikor ép a gondolatiság lehetett olyanféle túlsúlyban, mint a költészet-esetben az „élet“ volt; stb.

*

Záradékol csak két körülményre próbálunk rámutatni, mint amelyek elképzelésünk helyességét a legnagyobb mértékben igazolhatják.

Eddig ugyanis megkeletlenül nélkülözzük magyarázatát, miért-hogy a „vallási“ és „költői“ jelenségek, bizonyos tipikus állandósággal mindenütt a világon megteremtődnek, sőt általában örömmel fognak még jellegzetesen nemtermő második személyektől is, tehát hívtől a vallásban és közönségtől a költészetben megismételtetni.

Most már lényegvallásunk és lényegköltészetünk alapjain állva, nem kell tovább magyarázat után kutatnunk: A biológiai erősödés ösztönös megérzése és keresése minden más körülménynél alkalmasabb akár annak is a megértetésére, hogy még a tipikusan gondolkozóvá merevült modern embereknek sincs módjukban e regeneráló erőforrásokat nélkülözniök.

De még frappánsabb igazolásunk — másodszor — hogy csak a szellemi tünetények ez a felosztása magyarázza meg valóságban az olyan jelenségeket is, mint pl. a görög vallásos kardal vagy a zsidó zsoltárok, szóval ama „határeseteket“, amelyeket egyformán lehet vallásos és költői jelenségeknek tekintenünk s amelyek ép ezért soha kielégítően meg nem magyaráztattak. Vagy az olyanféle tüneteket, hogy bizonyosfajta „vallás“ eseteiben, mint mágiában sőt bizonyos imákban (pl. a mai zsidóknál is,) elengedhetetlen szerepet visz a ritmus vagy a rím; míg a dráma költői műfaja másfelől nem lehet el „rituale“ nélkül stb. Magyarázza pedig annál természetesebben, mivel elképzelésünknek egyenesen követelménye is, hogy az általánosabb tendenciák lassan specializálódjanak. Szóval, hogy a mindig csak kifejesztendő kategóriák későbbi határai eredetileg még hiányozzanak.

III.

Eddig a lényegvallást és lényegköltészetet csak általános fel fogásunk kereteiben jellemezhattuk. Ennyiből is megtanultuk azonban eme reprezentáns szellemi nyilvánulásokról, hogy nem „régőbbi“ voltak döntő, hanem mint a gondolattalan és nemértékelő megélésnek, az érzésnek és indulatnak határozmányai, függetlenül a történelmi időponttól és előzményektől, adottság alapján bármikor jelentkezhetnek. És megtanultuk, ami ennek legszorosabb kiegészítése, hogy így a közönséges vallás és költészet is persze nem „későbbi“ tények, hanem csupán jellegzetes termékei egy más, a sublokikust felváltó tudatállapotnak, amely amazzal szemben ép az értékek és az erkölcs jegyében fog állni.

Érthető lett tehát, ha a vallásos és költői jelenségek olyan ellenmondó és érthetetlen módon függetleníthetik magokat a történelmi szinttől; ha pl. A. de Rochas d'Aiglun a 20. sz. küszöbén,¹⁶⁾ sőt mindnyájan még ma is, teljes primitívséggel érzünk olykor varázsos összefüggéseket; vagy ha — költészeti téren — az epika pl. több ezer év alatt mindig csak rosszabb lett a homerosinál. Mindez t. i. csak a kizárólagos történelmi fejlődéselképzelés mellett jelenthet nehézségeket.

Tovább jutunk azonban a lényegvallás és költészet közelebbi jellemzését és feltételezésük jogosultságát illetően, ha a közönséges vallásos és költészeti jelenségeknek bizonyos, a maguk körében egyébként megmagyarázhatatlan és sokszor feltűnően vallás- ill. költészetellenes nézleteit úgy használjuk fel egyelőre, mintha a mi lényegvallás- és lényegköltészet-elképzelésünk bebizonyított valóság volna. Az ilyen „als ob“-eljárás t. i. nemcsak a felvett fogalmaknak igazi jelentőségét teszi majd azonnal szemléletesebbé, hanem a velük kapott nézletek plauzibilitása utólag magukat e próbafogalmakat is a legfényesebben fogja igazolhatni.

¹⁶⁾ V. ö. Hirn-Barth, i. h. 278 kk. II.

Induljunk — bármily vázlatosan — a vallás jelenségeivel és vegyük vizsgálat alá a vallásos tünemények három, talán legsajátosb vonását.

1. A vallások körén belül sok zavart és értetlenséget okozott már a vallásos tünemények jellegzetes hajlandósága, hogy feltűnően változtathatatlan formában érvényesüljenek. Hogy a későbbi rítusnak, áldozatnak, imának és hasonló nevekkel nevezett megmozdulásokban, (tehát mindig épen a legmélyebben vallásos jelenségekben,) van valami szilárdság, amely többé-kevésbbé éles ellentétben áll a jelenség gondolatainkban megformált vagy megformálható vallásos magyarázatainak ingadozásával.

Az eskü rituáléja pl. — jóllehet majd egy áldozatnak szélesebb, majd egy „gesztusnak“ a halaványabb formájában lép fel — mindig egy fog maradni. Achillesnek háromezeréves, vallástalan cselekedete a kezében tartott jogarral (Ilias I. 234. köv. sorok) ugyanaz az eskü, mint a mai katonatiszté, aki ünnepélyes szótlanysággal „esküszik“, miközben félig kirántja kardját, majd hüvelyébe visszataszítja;¹⁷⁾ és ugyanaz, mint a három ujjunk feltartása, stb. A denudáció is, mint elijesztés; a bábátdöfés, mint rontásszándék és még sok száz „szokás“, hasonlóképp helytől-időtől függetlenül, mindig változatlanul volt és — mindig hasonló formában lesz érvényes. De persze a változtathatatlan Való és a tétovázó Gondolat szükségszerű nemtalálkozása (ahogy Rilke látja pl. a vallásos „szó“ tragikumát Istennel szemben, akit e szó megfogni nem tud,¹⁸⁾ tehát a valónak és gondolatnak lényegbeli heterogenitása, semmiből nem tűnik ki jobban, mint ép a nyilvánvaló csödből, hogy szemben a vallásos jelenség érthetlenségével, a közönséges vallás vagy egyszerűen elnézni kénytelen az ilyenféle bántó színek felett, avagy (jellemzően) folyvást váltogathatja a „magyarázatait“.

Igy az eskü címzését, jelentőségét és értékelését illetően is a legnagyobb tarkaság uralkodik. De a különböző felfogások más esetekben is épígy kénytelenek egyazon ritushoz majd vallásos, majd mágikus vagy babonás okadást fűzni, azt majd személyes majd személytelen erőképzetek kihívásának, ill. majd démonijesztésnek, majd a démon ellen való védekezésnek minősíteni stb.

A zavar oka viszont nagyon világos. Azonnal megszünteti a bizonytalanságot, ha a rítus változtathatlanságának vonását a potenciális „lényegvallás“, vagyis az *ember* gondolatlan (sublogikus) reagálásának egyik következménye gyanánt értjük, úgy hogy a bizonytalanság az idegen, történelmi síkban való tekintésnek volna a velejárója.

Ha t. i. a vallásos jelenség változtathatatlan, gyökeres elemei

¹⁷⁾ V. ö. Kiszely Gy. regényében *A gentleman-farm* (Magyarság, 1926. aug. 11. sz.) „Félig kirántotta hüvelyéből a kardját, azután döngően csapta vissza. Zdenkónál ez esküvés volt.“

¹⁸⁾ V. ö. pl. *Du wirst nur mit der Tat erfasst, Mit Händen nur erhellt; Ein jeder Sinn ist nur ein Gast Und sehnt sich aus der Welt. Vagy: Wir bauen Bilder von dir auf wie Wände; So dass schon tausend Mauern um dich stehn, Denn dich verhüllen unsre fromme Hände, So oft dich unsre Herzen offen sehn.*

szükségkép a mi lényegvallásunkból, a változóan ingadozó szóbeliek pedig a gondolati praedicatumunkba öltözött vallásból származtatandók, akkor mindaz, amire a valóságos (közönséges) vallás nem tud választ adni, símán fog a két sík interferenciájából magyarázódni. Abból, hogy minden „igaz” esetben a substantiális lényeg benne él a praedicativ formában és bár a forma ellen és alatt is, bizonyos fokig mindig hatékony.

2. Hasonlóképp feltűnő és meg nem értett vonása lesz, megint épen a legmélyebben vallásos cselekedeteinknek — másodszor — a ritus tagolhatatlansága vagy pozitívebben komplexitása is, amelylyel szemben szintén minduntalan rá kell eszmélnünk közönséges szempontjaink, azaz logizmusunk tehetetlenségére.

Példaszerűen kiélezve tetszik meg ez bizonyos primitív közösségekben, ahol a „morál” pl. csak az lesz, ami „az öregek szerint” a törzs javára szolgál, vagyis funkciója szerint nem más, mint puszta élettani szükségletkiélés.¹⁹⁾ (V. ö. I. 1.) Semmi köze nincs a morális értékeléshez, de nem illeszthető más logikus mérték alá sem.

És ugyanily tapasztalatokra fognak az ethikai mellett egyéb gondolati nézletek is vinni; ahol t. i. valami, a szó tágabb értelmében vett esztétizis próbálna bizonyos komplexusok „értelme” ellen a formájukon változtatni, vagy ahol a „mitizáló” hajlam vinné valami játékos önkénnyel és felületességgel (pl. a személyesítő tendencia irányában stb.) túlmesszire egy másféle „lényeg” gondolati „fordításának” a tévedéseit.

Szemben a neki megfejthetetlen komplexitással, logizmusunk ugyanazt a ritust kénytelen lesz egyszer az uralkodó mágiába, más-szor a hódoló vallásba osztályozgatni, találgatni és erőszakoskodni, jóllehet a „mágikusoknak” értékelendő ritusok nyilván épügy „vallásosak” (is),²⁰⁾ vagy másszóval: igazi vallásos jelenségekkel szemben a kategóriák lehetetlenek.

Így a komplexitás-vonás megfelelő magyarázatát is csak a heterogén élő-lényeg feltételezésének kiinduló pontja, az ismert kétvonalú fejlődés igénybevétele fogja szolgáltatni.²¹⁾

3. A változtathatatlan és komplexitás vonásai mellett van végül a közönséges vallás jelenségeinek egy harmadik, talán még

¹⁹⁾ Bizonyos kegyetlen kötelezettségekben (pl. avató ceremóniáknál stb.) mi már hajlandók volnánk a közönséges morál zsarnoki parancsát megpillantani. A primitívek azonban e „torturák” alkalmával csak a mi lényegvallásunkat jellemző örömet élik, mert számukra ezen ceremóniák is csak a közösséget szolgáló jónak érzéseit, valami méltóság- és igazságérzetet, szeretetet és hagyományt avagy hasonlókat jelentnek.

²⁰⁾ V. ö. többek közt I. Huvelin, *Magie et droit individuel*, L'Année Sociol. X. 46. I. E kérdésekre különben „Vallás és Mágia” c. dolgozatom fog felelni.

²¹⁾ Már az apotiori lényegvallásban is vannak persze momentumok, melyek legalább is nem-ellenzéssel jogosíthatják a moralizáló, esztétizáló és mitizáló tendenciáknak a közönségesben való felmerülését. Bizonyos mitizáló tendencia pl. eleve merítheti bátorítását abból, hogy minden mitizálás lényegében egy a minden szellemi teremtdésben lappangó gondolati tendenciával. Az esztétizis talán csak a. m. egy általános érzelmi törekvésnek, a cselekvés „egységének” kifinomodása. Végre a morál beiktatását oly esetek hozhatták közel, melyekben (mint a 19. j. példájában) a majd belépő gondolkozás már valami, az általános kielégülési öröm irányának ellentett tendenciát is konstatálhatott.

érthetetlenebb s így legbuzgóbban „eltussolt“ vagy a survival fogása által ellensúlyozni próbált, sokszor drasztikusan erős vonása is. Hogy nevezetesen a legmélyebben vallásos hatást mégis valahogy gyakorolhatják olyan mozzanatok, amelyek egyenesen ellenkeznek a „vallás“ azaz egy bizonyos vallás szellemével vagy tételeivel.

A. France hívő Félicie-je pl. (a *Histoire Comique*ben) igazán pogány módra az egyházi temetéstől, a szentelt vízzel való behintéstől, a gyertyáktól és latin inkantációktól reméli, ezek által érzi, hogy a miatta öngyilkossá vált Chevalier nyugodt „jó halott“ lesz. Mert amikor víziói nem szűnnek, nyugalma érdekében hasonlóképp látja szükségesnek Chevalier megjelenéseinek substanciáját: képét is elégetni stb. Anélkül persze, hogy ezzel megszűnnék — jó keresztény lenni, mivelhogy a legmélyebb babona is bizonyos esetekben és módon szemlélatomást összeegyeztethető a legmagasabb vallásossággal, ennek alárendelhető stb. Hogyan azonban és miként, mindez persze homályos.

Mindenesetre már Szt. Ágoston felismerte a kereszténység „jámbor pogányság“-át ama bámulatosan tiszta gondolatában: „Res ipsa quae nunc Christiana religio nuncupatur, erat et apud antiquos nec defuit ab initio generis humani“.²²⁾ Csak semmi valódi *vallás* nem tarthatta kíváncsnak az olyan érthetetlenül „synkretikus“ jelenségek feszegetését, aminőknek Félicie szolgáltatja a példait; vagy azon esőkérő ritusokét és liturgiákét, aminőkhöz hasonlók pl. a zuniknál is vannak; vagy sok olyan ceremónia, szokás, kegytárgy kérdéseit, melyek évezredekkel ezen vallás előtt is megvoltak s tőle egészen függetlenül vannak meg esetleg ma is Amerikában vagy Polynesiában stb. Minden *vallás* t. i. és így a kereszténység is, a maga külön nyelvében él, tehát számára a vallásos gesztus csak a maga külön (sokszor persze többféle is kényszerülő) magyarázatával *együtt* lesz elfogadható. Így bár valójában és érdemben csak amolyan jelenségek hivatottak valamely vallás mélygyökerű (nem kiagyalt) „vallásosságát“ legékebben bizonyítani, érthető, hogy éppen ezek, mint a vallásos nyelv fokán szükségképp magyarázhatatlan jelenségek, a történelmi síkon legtöbb esetben a megtűrtségnek látszatába szorultak vissza, esetleg azonban üldöztek és ki is irtattak.

Meglepő és örvendetes kivétel tehát éppen e fontosság mélységes megérzése és honorálása által a kereszténység,²³⁾ de természet-

²²⁾ *Retract.* I., 13. (12. Knöll). — „Il y a une présence dans les églises catholiques, impossible de la nier,“ mondja jellemzőn egy modern regényíró is (P. de Coulevain, *Sur la branche*, 1903. 432. 1.)

²³⁾ A kereszténység, e bámulatosan szuggesztív és mélyen intuitív vallásos teljesítmény nyilván éppen *annak* is köszönheti hihetetlen nemzetközi terjedését, hogy a gondolati gátlásoktól függetlenül mindig érezte és a legmesszebbmenő módon respektálta a „lényegek“ jelentőségét is. Ahelyett tehát, hogy a maga szellemének ellenmondó vonásokat türelmetlenül kiküszöbölni igyekezett volna, rugékonnyan egyesítette magában a maximális gondolati értékek sajátos és a maximális érzet- (élet-) keltés „nemzetközi“ tényezőjét, mint a maga legfőbb erősségeit. Benne a legmagasabb ethika adott teret azon legmélyebb, sőt sokszor a szó igaz értelmében legérzékibb vonásoknak is, amelyek azonban mégis csak az emberiség belső anyanyelvét beszélve, mindenki számára az eredeti utánérzés, tehát a vallásos hangulat megrezentéseinek legszerencsésebb indítékait szolgáltathatták. Hiszen ez tette éppen a kereszténységet a világ első vallásává.

tes, hogy ugyanezen kereszténység, amely a maga gyakorlatában oly nagy sikerrel volt képes az ilyen lényegelemeknek utolérhetetlenül magas ethikum mellett is, tág teret engedélyezni, épen páratlan jelentőségével és hihetetlen elterjedésével igazolja is a vallásos jelenségek életelemeinek a szükségszerűséget, tehát a szupponáltuk lényegvallás, egy még nem gondolt csak misztikusan érezhető ősananyag valóságos meglétét.

Félreérthetetlenül mutatják így a vallásos jelenségek változtathatatlanul gyökeres, osztatlanul komplex és szuggesztíve nemzetközi vonásai, hogy a vallás lényegében nem veszíthet és nem nyerhet; egyénileg determinált és nem fejlődhetik. Csak mivel mint szociális jelenségnek kizárólag a *vall*-ással lehet elkezdődnie, (azaz formájában történelmi életre van ítélve,) ezért lett elengedhetetlenné a vallásnak mint közönséges emberi jelenségnek formai fejlődése is, úgy, hogy az u. n. lényegvallás kizárólag a „közönséges“ szociális formájában élhet, a közönségesnek viszont életszükséglete lesz a lényegvallás bizonyosfajta mindenkori jelenléve.

Szükségképen messze esnek ezért az igazi vallás valóságától, akik csupán a közönséges forma-vallást tekintve, hierarchikus spekulációval evolúciós fejlődéssorba kényszerítik a különböző vallásárnyalatokat (fetizmus, polytheismus, monotheismus stb.). A lényegét illetően t. i. minden vallásetet mindig újra és szigorúan a belső „helyrajzi“ viszonyoknak megfelelően, csak belülről alakulhat és kívülről nem befolyásolható. Ahol és amennyiben tehát valami alantasabból magasabb fejlődés-forma áll az előtérbe, ez nyilván csak a külszín fejlődése volt. Semmi sorképződés nincsen, legfeljebb, hogy — a dolog természete szerint — valamely, lyriko-dramatikusnak nevezhető fok a primitívebb, a felső („epikus“) a magasabbrendű társadalmakban lesz közönségesebb.

*

A nyert pozitivumok értékét szemléltesse két kis illusztráció.

Az első, — t. i. a történelmi görög thesmophoriák aischrologiái — a lelki síkba való állítás előnyét igazolandó. Azt, hogy a történelmi szemlélet sohasem képes a szellemi jelenségek valóságos komplexitását annyira megközelíteni, mint az a felfogás, amelynek a jelenség egyszerre lehet megélés, hit és magyarázat, azaz ösztön, vallás és tudás.

Az aischrologiák különös ritusában nevezetesen a trágár szó még szemmel láthatóan nem más, mint az egyik eredeti „gesztus“ az erotikus buzdultság többi, hiszteriás kitörései közt. Ámde ugyanitt és ugyanakkor mindent bevon már a felszabadított magyarázatok szövevénye, tehát a vallás közönséges formája is, amelynek az élő cselekedetet lassan-lassan a homályba kellett szorítania.²⁴⁾ (Köztudo-

²⁴⁾ Hogy az utólagos magyarázat mennyire hathat vissza és okozhatja a lényeg formai módosítását, v. ö. mindenesetre „Der Eid als Tat“ c. dolgozatomban 1924. 22 kk. és 29 kk. II. Fontos, hogy e módosítás ne befolyásolja a jelenség visszhangkeltő képességét, ami lényegbe vágná és az élő vallásos cselekedet halálát jelentené.

mású t. i., hogy a görögség fénykorában a formailag változatlanul megmaradt aischrologiát általában már régen másodlagosan, leginkább mint Baubo tettének az utáncsinálását szokták volt megokolni, aki állítólag ilyen trágárságokkal tudta a lányáért búsuló Demetert felvidítani.)²⁵⁾

Történelmileg most már az, ahogy itt a kitörés gyökerességének, primitív komplexitásnak és a nélkülözhetetlen visszhangkeltésnek a stádiumába belejátszik egy más jellegű, a „gondolatos” tudatállapot, annál kevésbé lesz magyarázható, minthogy már az (apotiori) gondolattalan életben is nyilván lappang a végletessé fejlődő gondolatiság. Minden könnyű ellenben, ha a jelenségben egy lelkidráma indulását látjuk, amelynek csak (emberi) sorsa épen, hogy ideges gesztussá válván mint ilyen váltakozó, ill. fejlődő magyarázatokkal állandósulva álljon elénkbe; hogy tehát a régi görögök is, mihelyt a vallásos jelenség az élménytől a „hívó” *csináláson* keresztül eljutott a gondolathoz, az „érthetetlen” életképlet közeliekvő magyarázatául szükségkép helyezték előbb a szaporaság előmozdításának szándékát az előtérbe; majd a vallásos jelenség eme gondolati pályáján meg se álljanak az aitiologikus mythosok fokozatáig. —

Második példánk aztán amaz előnyt szemléltesse, amit a lényegvallás fogalom bevezetése bizonyos vallásos jelenségek megmentését illetőleg jelenthet.

Tekintsünk csak nevezetesen egy olyan közönséges esetet, mint Zeus, Jupiter vagy az itelmenek Kutkájának ismert „szerelmi” kalandjai és házasságtörései, amelyeket a közönséges vallások, (tehát már a „pogányok” is,) képtelenek a maguk általános gondolati alapjairól kellőképpen elfogadtatni.

Mind e vallásoknak elkerülhetetlen ugyanis, hogy amint már Platon vagy Arnobius is tették, erkölcsileg ítélik meg és elítélik emez isteneknek eredetileg aligha elítélhető cselekedeteit. Mert a gondolat és erkölcs síkja egy sík és az értékelő lejtőn nincsen megállás.

Szükségképen el kellene tehát az ekként befeketített isteneket ejtenünk, ha nem tudnók, hogy a szellemi jelenségek eredetileg olyan síkban keletkeznek, ahol nincsenek logikus és erkölcsi követelmények, (amik csak a közzvallás járuléka). Ha nem tudnók, hogy a mythos jóhiszemű megalkotója (helyesebben megélője) számára „szerelem”, „házasságtörés” stb. csupán mythikusan kényszerű, nem lényegileg megfelelő kifejezések voltak az eredeti, komplexérzések utánéreztetésére. Ha nem tudnók szóval, hogy e mythosok azért jelentenek ellenmondást, mert csak külső, tökéletlen képeivé lehettek a dolog természete szerint erkölcsileg színezetlen összefüggések sublogikus megérzéseinek.

²⁵⁾ V. ö. Diodor., 5, 4. — Az aischrologiák kérdéséhez I. E. Ph. K. 1915, 307 k., és 3⁶. k. 1917, 183. l. továbbá Farnell, The Cults of the Greek States III. 104. — A thesmophoriák termékenységi jellegéhez Fehrle, Die kultische Keuschheit im Altertum (Religionsgesch. Vers. u. Vorarb.) 106, 121, 138 kk. és Nilsson Griech. Feste 319. kk. — A mitizáló fokot, mint a vallás „játékos” továbbvívését állítja be pl. A. Lang, The making of Religion 1900, XIII. l. (M. Müllerrel) és Leuba, A psychological study stb. 1912, 203—206. l.

A „pogány“ és „erkölcstelen“ istenek símán meg fogják tartani istenségüket és mint egy külső „ruha“ viszonylagos otrombaságának nyilvánvaló következménye, le fog róluk múlni minden bántó gondolati vonás, mihelyt mythosaikat a lényegfogalom bevezetése révén, valami gondolatlan utánérzéssel tudjuk látni és nem — félreismerni.

IV.

Am folytassuk a felvett lényegfogalmak, illetve az általuk tökéletesülő fejlődésselképzelés igazolását és próbáljuk meg a költészetnek a közönséges költészetfelfogásból érthetetlen vonásait is tetemre hívni. Rögtön világos, hogy a „korrekciót“ parancsoló mozzanatok szükségkép a ritmus viselkedése, helyesebben a gondolathoz való viszonyulás mentén lesznek felfedezhetők. Hisz amint már céloztunk rá: költészetként éppen ama jelenségek fognak differenciálódni, amelyek az életritmusnak (ritmikus hangszuszusokba való) símaabb átmenete által jellemeztenek. Csak éppen a ritmusnak szerepét és mibenlétét kell helyesen beállítanunk.

Véglegesen ki kell irtanunk nevezetesen minden olyanfajta elképzelést, amely a ritmust egyszerűen csak mechanikus szórendezési eszköz gyanánt tekinti s e tüneménynek egyedül vagy főleg mnemotechnikai jelentőséget tulajdonít. Ahogy ezt még nem régiben de la Grasserie is merte tenni,²⁶⁾ jöllehet a versfaragás nyilván nem költészet s a valódi költészetnél a fejlődés sorrendje szükségkép ezen elképzelés megfordítottja lesz.

A ritmus csak külképlete az élet belső hullámozásának, ahogy ez (elsősorban) a hangszervi kiélődésekben jut kifejezésre. Már Aristoteles szerint is *κατὰ φύσιν* való.²⁷⁾ Szívverésünkből, lélekezésünkből, az idegműködés elhasználódásából és pótlásából, járásunkból és kelésünkből, mint az élet legjellemzőbb szimptomája kerül az igazi költészetbe; avagy megfordítva: a (ritmikus) költészet (és általában művészet) nem más, mint „csinálása“ ezen legtipikusabb életszimptomának,²⁸⁾ amely feltűnően megnő ekstatikus állapotainkban (hipnózis, révület, ihlet, elragadtatás stb.); szóba való kihangzása aztán lehiggadva u. n. metaforát ad. Előbb lesz tehát a (megfontolástól egészen független) ritmustámadás, mint az életritmus folytatása; s ebből fog a metaforán keresztül minden jóhiszemű esetben, mint valami melléktermék az a közönséges szókincs kive-

²⁶⁾ Les moyens linguistiques de condensation de la pensée, Revue Philosophique, 1906. II.

²⁷⁾ Poet. 4. és Pol. VIII. 5–7. K. Bücher. Arbeit und Rhythmus 1909-i kiad. 415 k. I. Probl. p. 920 b is idézve. V. ö. Groos, Spiele d. Menschen, 28 kk. II. és elmélyítve H. Cohen, Ästh. d. reinen Gefühls. I. 1912. 158. l. stb., főleg 202 l. („Der Rhythmus ist die Grundform der Bewegung. Und die Bewegung ist die Grundform des Bewusstseins.“) V. ö. Költészet és filológia c. dolgozatomban is E. Phil. Köz. 1926, 77 kk. II.

²⁸⁾ V. ö. Novalis mondását: „Rhythmischer Sinn ist Genie“ és Th. Mann megjegyzését Schillerről szóló híres elbeszélésében a „vér ritmusáról“, amelyből a költői gondolatok származnak. (Novellen I. 1922. 246. l.)

tülni, melyet de la Grasserie-féle költészetelképzelés már mint eleve kész anyagot feltételezett.

1. Amint tehát a „közönséges“ vallásnál feltűnő jelenségek közül először a rituále változtathatatlan gyökeressége követelte meg a lényegvallás fogalmának a bevezetését, úgy fogjuk most a legnagyobb könnyűséggel az (élet-) ritmus megbolygathatatlan szilárdságát a „lényegköltészet“ bevezetésének első igazolásául kimutathatni.

Legfeltűnőbb ez mindenestre az Eyre, Barlow, Man és mások által megfigyelt ausztráliai „költészet“ eseteiben, mint a mincopiek-nél stb. Ezekkel azonban most bővebben nem foglalkozhatunk. Az ilyen primitív költő t. i., csak hogy teljességgel átengedhesse magát az éltető ritmusoknak, tudvalevőleg kész a legnagyobb erőszakot alkalmazni „költeményei“ kifejezőmódján és mindenféle szabadsággal élve, végre is valami egészen érthetetlen és idegen (az általában u. n. „költői“) nyelven szólni közönségéhez. Szemlátomást anélkül, hogy ezzel „költeményeinek“ „költői“ hatását legtávolabbról is megcsökkentené. Sőt: minél kevésbé zavarja e publikumot a megérthetőség lehetősége és minél inkább csak a ritmus tiszta kicsengése döntő egy-egy esetben, nyilván annál átütőbb és frenetikusabb lesz a hatás vagyis a költészet utánérzésének a megnyilvánulása.²⁹⁾

De a primitív költészetek ezen tanuságát finomodott formában a kulturnépek költészete is meg fogja erősíteni. Mert nemcsak az u. n. „népdalban“ van meg nevezetesen, hogy a ritmusvivő (főleg-megütő) szavak az értelemnek fölé kerülnek, (v. ö. az értelmileg felesleges vagy összefüggéstelen sorkezdeteket, mint „Uccu bizony megérett a meggy“, stb.; vagy az olyanféle egész dalokat, mint az „Elvitte a víz a szappant“ kezdetűt). A legnagyobb kultur-lyrikusok (Pindaros, Aischylos stb.) részegül szököllő, zsúfolt „érthetetlensége“, látszólagos szöfétisizmusa stb.³⁰⁾ mutatis mutandis mind szükségképen csak ugyanezen erőviszony külképe. S amint a közönséges vallásból nézve érthetetlen volt a rituále változhatatlansága, úgy nincs a közönséges költészetben belül sem „magyarázat“ e vonásra, amely ily élesen helyezkedik szembe a költészetnek tartalmi és formai tökélyre való törekvéseivel.

Nyilván itt is tehát *csak* az a földalatti titkos ösvény, t. i. a

²⁹⁾ Hasonlóképp értelmezi a népköltészet (Edda), sőt kulturnépek dalainak érthetetlenségét O. Jespersen is, *Die Sprache, ihre Natur, Entwickl. und Entsteh.* (n. ford. 1923) főleg 426 kk. II. — V. ö. különben Kant ismert, csak persze más irányba élezett költészetdefinícióját is: „die Unfähigkeit Ideen und Begriffe zu bilden.“

³⁰⁾ Sokszor kell a költőnek egy-egy idegen vagy akár helytelen szóhoz is csak azért ragaszkodni, mert az illető szó emocionális visszhangosságban felülmulja az anyanyelv sajátos, ill. megfelelőbb szavának a hatásosságát. Az *Interesse, interessiert és interessant* szavak ilyen használatáról Goethenél, I. A. Moszkowski, *Das Geheimnis der Sprache* 1920. 122. l. (Az u. n. „Gefühlston“ kérdéséhez általában v. ö. F. Mauthner, *Zur Sprachwissenschaft* 1912, 522 k. és Moszkowski i. h. 109 kk.) Aminthogy csak az idegen szó ezen emocionális értéke magyarázza azt is, ha az ily szövegek ép a ritmus legérzékenyebb kiéleződésének (t. i. a rimnek) pontján hatnak a legkülönböbben. V. ö. még: Zolnai Béla, *Az idegen szavak* (1922) és Gombocz Zoltán, *Jelentéstan* (1926).

lényegköltészet fog a zsákutcából kivezethetni. S ugyanekkor persze, — mint szükséges ösvény, igazolódni is.

2. Amint az ethika, mythos, aesthesis stb. szempontjai tehetetleneknek bizonyultak a vallásossá válandó cselekvéslényeg semleges komplexitásával szemben, ugyanígy mutatkozik most a költészet jelenségeinél is eleve lényegtelennek minden gondolatiság szemben az életbemerülés komplex érzéseivel és éreztetéseivel; és ugyanígy fogja a közönséges költészet is nyilván a lényegköltészet feltevését követelni meg magyarázatául.

A közönséges okadás t. i. semmire sem mehet ottan, ahol a komplex összbenyomás mint alapiában heterogén, idegen test áll ellen és a racionalizmus megoldhatatlan bajára, végtelen mennyiségben adódhatnak az ellenmondások. Pedig lépten-nyomon találkoznak az olyan, gondolatosan teljességgel megmagyarázhatatlan esetek, mint pl. az, hogy az arapahok úgy értik a törzsük győzelmes csatáiról szóló és ilyenekre *bátorító* (tehát lyrai szándékú) *epikus* felsorolásokat, mint a közösség jóllétét elősegítő — *varázscselekedeteket*, azaz *drámákat* (Erzählungszauber); vagy hogy még Apollonios Rhodiosnál is az argonauták fegyvertánca, az enoplios, — a phryg istenanyát hivatott megbékíteni, ill. kedvező szelet „kijárni”.³¹⁾

Az ilyen ellenmondások azonban még csak kisebb nehézség. Nagyobb baj, hogy a gondolatiságnak (természete szerint) a lehetetlenséggel is határos belenyugodnia, hogy egy minden esztétikai, ethikai és egyéb igénye szerint teljesen megfelelő elem, még sem okvetlen alkalmas a költői igényeket kielégíteni, hanem ép ellenkezőleg: a (szándékolt) szimbolizálás vagy allegorizálás és az (utólag szubimputált) esztétikai „szépségek”-nek mindenféle iskolás keresése, meg érvényesítése, — melyekkel pl. a francia („latin”) epika oly sokszor és oly feltűnően cáfolt rá a maga költőiségére, — fagyosan hat és csak azt bizonyíthatja, hogy a gondolati szép- és erkölcsstani értékek költőileg gyakran értéktelenek. És még kevésbé fog persze belenyugodhatni, vagy azt megérthetni, hogyan szerepelhet és hathat ezzel szemben minden, ilyen szempontokból *káros* szín is a legsikeresebben, hacsak persze művészien megfelelő a kifejezése. (Gondoljunk pl. az erkölcsstelen, a rút, a betegség stb. nagyszerűen hatásos ábrázolásaira Dostojewskinál vagy másoknál és B. Croce ismert elméletére is.)³²⁾

Mivel azonban így a komplexitást megbontó színek minden érvényreengedése kétségtől mindig ugyanazon könnyúséggel lesz költőietlen, amekkora épen a komplextotalitásnak költői lehetősége, bátran megállapíthatjuk, hogy minden baj csak a komplexitás felbontásából eredhetett. Az enopliost nyilván hiba már logikusan értett

³¹⁾ Argon. I. 1134 kk. — Jellemző tanácsstalansággal kérdezi pl. C. Fries (Studien zur Odyssee I. 1910. 165. l.), hogy hogyan lehet kardokkal a szelet elkergetni? (!)

³²⁾ B. Croce (ford. Kiss E.) Esztétika, 7. 24. 49—55 közt, 75. 125, 378. ll. stb. szerint — mint ismeretes — a műalkotás egyetlen kategóriája vagy funkciója: jellemző, ill. kifejező volta, és a művészet nemcsak a tudománytól, hanem a hasznostól és az erkölcsstől is független, tehát sem gyakorlati, sem morális szempontból nem értékelhető.

és érthető „fegyvertáncnak“ tekintenünk. Az eredeti „fegyvertánc“ valójában csak valami jellegzetes érzelmi kikönnnyülés lehet, a kedvezőtlen körülmények miatt érzett „idegességnek“ szunnyadó gondolatiság mellett való levezetése. És hasonlóan nem vehetők esztétikai rekvizitumnak pl. Homeros epikus „csodái“, amelyek távol attól, hogy valami műfaji „sajátosság“-nak tudatos hatáskereséssel való „alkalmazása“ volnának, csak példaképen mintegy annyit igazolnak, hogy a valóságos költő, miközben a szükséges élethangulat megfelelő mérvét iparkodott kihozni, nem érezhette magát kötve a legszigorúbb logikai kötelezettségektől. Amit közönségesebben úgy szoktak kifejezni, hogy a „fantáziáját“ bízvást megereszhette; stb.

Tehát megint elengedhetetlennek bizonyult, a lényegköltészet fogalmának a bevezetése; amin nyilván az sem változtathat, hogy jelentőségét, ill. a későbbi jelenségekben is maradandó fontosságát sokszor akár még u. n. költők is félreérthették vagy elhanyagolhatták.

3. Amint bizonyos jellegzetes gesztusok „internacionalizmus“ megerősíthette a lényegvallást illető hipotézisünket, úgy lesz a költészetben is bizonyos költői gesztusoknak általános érthetősége alkalmas, hogy vele a lényegköltészet feltevésének szükségességét bizonyíthassuk.

Ilyen nemzetközi egyformaságok t. i. nemcsak ottan vannak, ahol a nyelvtényező jelentéktelenebb, mint pl. primitív „karok“ ágálsaiban és zeneiségében. Jellemzően fogják a jóllehet már lezárt nyelvet területeken e gesztusoknak gondolati *fordításai* is még mindig dokumentálni, hogy eredetileg az „egyetlen“ megfelelő gesztusra irányozódtak, amelyik emberileg a gesztusa volt az illető „irányulásnak“. Főleg ott, ahol egy bizonyos gondolati forma nemcsak az illető nyelvközösség közkincsévé válhatott, de — irodalmi úton — esetleg más kulturáknak is pótolhatatlanul szilárd alkatrészévé; amint ez különösen az u. n. népköltészetnek, ill. bizonyos öntudatos irodalmi közhely-átvételeknek esetében konstatálható.

Világos t. i., hogy függetlenül a hamis elméletektől, a népköltészet csak a (mindig egynek maradó) költészet azon esete,³³⁾ amikor a költő *tudta* minden mozzanatnak a maga motorikus-internacionális gesztusához legközelebb álló és „fiziologiailag“ legvisszhangkeltőbb szóbeli kifejezését, tudta az életigenlésnek mindig relatíve legtökéletesebb hordozóját megadni. Vagy ha készen volt már, közvetlen természetességgel kapni tudott és akart az ilyen megformáltságon.³⁴⁾ Aminthogy egy-egy kínálkozó „tökéletes“ kifejezés

³³⁾ V. ö. bővebben (kolozsvári) Napkelet 1920. 222. kk. II. Egyébként a „műköltészet“ népiessé válásának folyamatát jól segít elképzelnünk G. Keller, Der grüne Heinrich II. k., 14. feje. (Der Tell) is, ahol a hallgatóság tetszésének és elfogadó hajlandóságának hőmérője az ismételtetés; az elfogadás feltétele a szöveg szabad és önkényes kezelése; stb.

³⁴⁾ A népköltészet sokszor félreismert „kollektivitása“ csupán annak a következménye, hogy egy-egy ilyen „legbiztosabb“ felidézést a dolog természete szerint egymástól függetlenül többen is megtalálhatnak. Hisz hogy úgy mondjam, a költészetben mindnyájan csak emberségünket keressük s így egy-egy általánosabb és szimplább gesztus esetében, az emberi *nyelvre* való fordítások akár szó szerint is megegyezhetnek. De az ilyen költészet terjedésének útja biztosítottabb is annyiban, hogy mindenki mint a lelkeből vett szót, mint a szót tudja fogadni.

(ha ez földrajzilag, történelmileg, irodalmilag stb. lehető lett,) minden olyan, akár idegen nyelvterületre is általvivődhet, ahol csak az emberi járatok meg a kifejezendő tárgyiséga valahogyan már valami hasonló eredőre tudtak előkészíteni.³⁵⁾

Igy fogják aztán számunkra az u. n. népköltészetnek egyes népeken belül maradó és pl. Homerosnak internacionalisan is (Vergiliustól Vörösmartyig) tovább- ill. újra élő „stereotyp“ kifejezései, egyaránt csak az igazi költészetnek az egyetlen és általános gesztusra való irányulását, helyesebben ettől való függését bizonyítani. Ez a körülmény viszont, magától érthetően fogja ama „lényeg-költészet“ bevezetését megkövetelni, melynek épen ezen „internationalizmus“ egyik legfőbb vonása.

A közönséges költészet tehát igazoltan csak ama lényegileg belülről növvő, egyénileg kiszámíthatatlan kellék, t. i. a lényegköltészet által determinálódik, amely benne elengedhetetlenül él és élte (habár eleve már szociális formába veszve); s amely aztán, persze csak külső („technikai“) fejlődés erejéig, — „evolválhat“ is.

*

Illusztrálásul csak egy szóval utalunk még, mint az élmény- és gondolatlemek speciális egymásbafonódásának példájára, általánosságban: O. Wilde, A House of Pomegranates c. meseciklusára. E mű t. i. iskolás mintája szinte, hogyan kell a jó költőnek egyenesen népköltészeti velleitásokkal *egyszerre* teremteni meg a legszebb, lényegelevenítő élményfordításokat és mindent egy up-to-date kifejezés technika legraffináltabb és legmagasabb fejlettségébe is beöltöztetni. (V. ö. pl. a „The Fisherman and his soul“ c. részt az árnyéklevágás schlemihli motivumával, stb.)

Másodszor aztán a „költői hibák“ egyik igen közönséges, de a költészeti racionalizmus körén belül mégis egészében „menthetetlen“ esete szemléltesse — megfélemlésül az istenek „erkölcstelenségének“ példájához — a lényegköltészet bevezetésének előnyét és így e fogalom igazolását. Egy oly eset a sok közül, minő az pl., hogy Helios (az Odysseia több helye szerint) mindent lát és hall s mégis Lampetiének kell színe előtt (12. é. 374 k. s.) tehenei elpusztítását megjelenteni.

A mai kritikának t. i. szükségképen le kell már mondania a költői feledékenységet, másodkezek vagy hasonlóké szinte nevetséges kibúvójáról. Egyéb, jobb magyarázatokkal pedig tudvalevően nem rendelkezik. Az eset tehát nyilvánvalóan elvesztette a gondolati magyarázat utolsó lehetőségét is. Amint különben a racionalizmusba végkép bele nem lovalt józanság valamiképp érzi is, hogy itten a gondolati igényeket nem lehet száz százalékiig végrehajtani.

³⁵⁾ A népköltészet fenti értelmezése mellett nem kellett persze azt a vonást — mondjuk —, hogy hősök születését vagy halálát csodák jelzik, *egyszer* valakinek pl. Egyiptomban feltalálnia. A „retour du seigneur“ (a „hazatérő férj“) motivumot is függetlenül lehetett a vándorlások és kalandos megkerülések minden korszakában mindig újra, mint a legkifejezőbbet „meglelni“, sőt az sem meg majd csodaszámba ha pl. a görög eposz és hősmonda, az orosz bylinák, meg a magyar Ilosvai feltűnően egyek Achilles, Herakles, Ilia vagy Toldi főlényének speciális kifejezésében, amikor t. i. e hősök által királyaik: Agamemnon, Eurystheus, Wladimir vagy N. Lajos lekorholtatnak, megszegyenyítettnek vagy legalább is háttérbe szorítottatnak stb.

Érzi, hogy itt, mint annyiszor egyébként, nem esnek egybe a költészet és gondolatosság határai s hogy mind a teremtő naiv költőt, mind ennek igazi, utánérző közönségét is, valami a gondolatiságnál szükségkép fontosabb és erősebb momentum segíti túl a gondolatiság folytonossági hiányán.

Ez a momentum pedig nyilván az, hogy úgy a mindenlátás és hallás (az isten hatalmának kifejezésére), mint a követjelentés (a tudomásuladás érzékeltetésére) külön-külön, legtökéletesebb és legérzékibb kifejezései egy-egy komplex élethelyzetnek; olyan legvisszhangosabb hivatkozásai az illető őselményeknek, amelyek a kifejezés biológiai nyeresége (a „szépsége“ felett érzett „öröm“) által feledtethetik ill. kárpótolhatják a költészet gondolati igényeinek a megrövidülését; — ami elfogulatlan publikum előtt különben sem észrevehető megrövidülés.

Ez a körülmény azonban természetesen csak a lényegköltészet-fogalom, valamint a vele járó fejlődésmód „jövőjét“ illető bizodal munkát lesz hivatott megizmosítani.

* *

Nem közömbös igazolása végül a kétféle költészet javasoltuk külön tartásának, hogy vele menthetők meg egyedül a közelmúltban oly nagy feltűnést keltett H. Bremond-féle költészet-elméletnek nagyrészt kétségkívül értékes és igaz elemei. Még pedig úgy, hogy közben ép az ellenlábás racionalizmusnak is megfelelő elégtételt szolgáltathatunk.

A felfogás szerint t. i., melyet a tudós abbé 1925-ben mutatott be a francia Akadémián, majd a racionalisták részéről ért támadásokkal szemben a Nouvelles Littérairesben igyekezett megvédelmezni³⁶⁾, a „tisztá költészet“ mentes minden intellektuális képzettől, prózai és tisztátlan elemtől. Mert túl a költemény alapeszméjén, tárgyán és jelentésén, de függetlenül a benne foglalt képektől, hasonlatoktól és gondolatoktól is, minden igaz költeményben kell valami meghatározhatatlan és megnevezhetetlen csodás fluidumnak is foglaltatnia („versszerűség“), ami nem egyenlő a kifejezés zeneiségével; ha ez talán elő is segítheti. „Lélektől“ szól „lélekhez“, hogy ott a költészet varázserejének nevezhető rejtélyes gyönyörűséget előidézze.

E megvesztegető és mélyen látó felfogással szemben mindamellett jellemzően igaza van a Temps kritikusanak is, Paul Soudaynak, hogy egy költeményben lehetetlen ily mereven választani el az intellektuális és a tisztán költői elemeket. Hogy igazi versben az érzelmeknek és tudatalatti ösztönöknek munkája szükségképen kezet fog az értelem közreműködésével. Amennyire idegen szempont tehát értelmet vagy kivált a találó mondásokat (!) erőszakolni valamely költeménynek a megítélésében, — annyira kétségtelen, hogy a

³⁶⁾ Bremond fejtegetéseit e dolgozat írásakor még csak hiradásból ismertem. Közben (1926) megjelent *La poésie pure* és *Prrière et Poésie* c. két munkájára legközelebb visszatérni szándékszem.

valóságos költészet eleve csak gondolkozás- és beszédalapon (t. i. a latensből aktívvá lett gondolati mechanizmus megindultával) képzelhető s ez alaptól soha egészen nem is függetleníthető.

Az ellentétet nyilván jól fogja áthidalhatni, ha Bremond abbé „tisztá költészetét“ a mi lényegköltészetünk képmására helyesbítjük, viszont a költészet racionalisztikus felfogása helyett a mi „közönséges“ költészetünk tényezőjét igyekszünk behelyettesíteni. Mert Bremond kitűnően és sok igazat látott meg, de tévedett, ha csakugyan a (közönséges) költészetten akarta a „tisztá“ vagyis a mi felfogásunk nyelvén u. n. „lényeg“-költészetnek tulajdonait exekváltatni; tévedett, ha a valóságot ezen, csak elméletben, elvonható lényegköltészet fogalommal azonosította. Souday viszont hibázott, hogy a régi szembehelyezkedés álláspontján egyszerűen csak a közönséges, mondhatni távlattalan felfogást képviselte és semmit sem vett tudomásul abból, ami túl a közönséges költészet formáján de facto hat és — elhanyagolhatóan.

Minden *emberi* alkotás szükségképp születik gondolatossá is és jegyei közt elengedhetetlen a gondolati forma viszonylagos tökélye. Viszont mint emberi *alkotásban*, a gondolatiság (éppoly elengedhetetlenül) csak attribútuma lehet egy őt is hordozó substantívumnak: magának az Életnek, ez Istenadta csodának, a Jó a Szép az Erő eme teljességének, amelyet nyilván nem lehet kizárólag a mechanikus gondolattal átfogni. Így a valódi vallás- és költészetesetek mindig lehető maximális kielégítései a misztikus „élet“ és az emberileg elvonatkoztatathatatlán „gondolat“ egyidős és egyaránt jogos, de kozmikus nézve nem egyenlő rangú ambícióinak. S kialakulásuk sem „fejlődés“ eredménye, a szó közönséges értelmében, hanem attól függ, hogy az eredendően egymásra-komponált, de ellentétes élet- és gondolatigényeknek hogyan sikerül mindig a legtökéletesebben egyensúlyba jutniok. Ez viszont attól, hogy függetlenül az időrendtől, milyen szerencsés volt bizonyos nagy szellemek, az alkotók lelki összetettsége.

02376

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REGIAE UNIVERSITATIS FRANCISCO-JOSEPHINAE.

Kiadja a M. Kir. Ferencz József-Egyetem Barátainak Egyesülete.

Sectio Juridico-Politica. Szerkesztik: Kolosváry Bálint és Szandtner Pál.

Legújabb füzet:

Kelemen László: A LEÁNYNEGYED. Ára 3 pengő.

Sectio Philologico-Historica. Szerk. Huszti József.

Legújabb füzet:

Miskolczy István: ANJOU KÁROLY BALKÁNI POLITIKÁJA. Ára 1 pengő.

Sectio Scientiarum Naturalium. Szerk. Győrffy István és Ortway Rudolf.

Legújabb szám: TOM. II., FASC. 2. Ára 8 pengő.

Sectio Scientiarum Mathematicarum. Szerk. Riesz Frigyes és Haár Alfréd.

Legújabb szám: TOM. II., FASC. 4. Ára 3 dollár.

Föld és Ember.

Negyedévenként megjelenő tudományos szemle. Szerk. Kogutowicz Károly és Strömpl Gábor. Szerkesztőség: Szeged, Egyetemi Földrajzi Intézet. Évi előfizetés ára: 6 pengő.

Folia Cryptogamica.

Magyarország virágtalan növényeire vonatkozó közlemények. Szerkeszti: Győrffy István. Kiadja a szegedi egyetem botanikai intézete.

Szegedi Tudományos Könyvtár.

Szerk. Bibó István, Erekly István, Kogutowicz Károly, Tóth Károly.

Eddig megjelent füzetek:

1. *Mészöly Gedeon: A HALOTTI BESZÉD ALAKTANI SAJÁTSÁGAI.* Ára 8 pengő.
2. *Bibó István: A PRIMITIV EMBER VILÁGA.* Ára 4 pengő.
3. *Kelsen Hans: AZ ÁLLAMELMÉLET ALAPVONALAI.* A német kéziratból fordította és előszóval ellátta: *Moór Gyula.* Ára 5 P.

Dolgozatok

a m. kir. Ferencz József-Egyetem Archaeologiai Intézetéből. Szerk. Buday Árpád. Szeged, 1926., II. köt. 1-2. sz. Ára 12 pengő.

A Magyar Tudománypolitika Alapvetése.

Szerkesztette : MAGYARY ZOLTÁN

miniszteri tanácsos, egyetemi magántanár.

Kiadja a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége
Budapest, 1927.

Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes

Szerk. Baranyai Zoltán, a szegedi egyetem magántanára. A M. T. Akadémia támogatásával megjelenik évente 4 füzetben. Paris, Champion kiadása.

Értekezések

a m. kir. Ferencz József-Tudomány-
egyetem Magyar Irodalmi Intézetéből.

Szerk. Dézsi Lajos.

Legújabb szám :

6. Bálint Sándor : SZILÁDY ÁRON PÁLYÁJA.

KOLOSVÁRY BÁLINT: MAGÁNJOG.

Vezérfonál a magyar magánjogból tartott egyetemi előadásokhoz.

Budapest, STUDIUM kiadása.

CSANÁDMEGYEI KÖNYVTÁR.

Szerk. Barna János és Eperjesy Kálmán.

Ujabb füzetek:

7. Takács Lajos : AZ APÁTFALVAI NYELVJÁRÁS.

8. Árva János : BOSZORKÁNYPEREK CSANÁDVÁRMEGYÉBEN.

Megjelent a

SZÉPHALOM

7—9. száma a következő tartalommal :

TERESCSENÝI GYÖRGY: Tömörkény (Vers). — SZALAY JÓZSEF: A „Sze-
relem bolondjai”. — PÉRELY IMRE: Kosztolányi Dezső (Rajz). — SZABÓ
LŐRINC: Stefan George verseiből. — BERCZELI ANZELM KÁROLY: A Gyöngye
Ember (Novella). — RÉDEY TIVADAR: Elégia egy templom halálára. — JUHÁSZ
GYULA: Josephus szobránál (Vers). — GILÁRTY ZOLTÁN: A rablógyilkos (No-
vella). — MAJTHÉNYI GYÖRGY: Harmonikaszó (Vers). — PALASOVSKY BÉLA:
Szonett egy emlékkönyv lapjára. — ZOLNAI BÉLA: A janzenista Rákóczi. —
CSENGERY JÁNOS: Pindaros ódája. — ESZMETÖREDÉKEK. — Prohászka. Vár-
konyi Hildebrand. — Tudománypolitika. Hornyánszky Gyula. — Werfel. Pu-
kánszky Béla. — Action Française. Jean Carrère. — Páneurópa. Faluhelyi
Ferenc. — ALFÖLD. — Károlyi Lajos. Juhász Gyula. — Juhász Gyula. Zolnai
Béla. — Egyetemközi összejevetel. — Alföldkutatás. — ERDÉLY. — Az utolsó
avatás. Tóth Károly. — Magyar fa sorsa. Makkai Sándor. VISSZHANG. —
ROSTA. — (Zolnai Béla, Szekfü Gyula, F. Takács Zoltán és Gardza Péter
cikkei.) — BEKÜLDÜTT KÖNYVEK.